

Poznań, 19.12.2023r.

dr hab. inż. arch. Agata A. Gawlak, prof. PP
Instytut Architektury, Urbanistyki i Ochrony Dziedzictwa
Wydział Architektury, Politechnika Poznańska

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Projektowanie zabudowy mieszkaniowej w procesach partycypacyjnych i oddolnych. Praktyka Amsterdamu, jako przykład dla rozwoju modeli kooperatywnego mieszkalnictwa w Polsce

Autor: mgr inż. arch. Małgorzata Mader
Promotor: prof. dr hab. inż. arch. Marek Pabich
Promotorka pomocnicza: dr inż. arch. Maria Dankowska
Dyscyplina naukowa: architektura i urbanistyka

1. Podstawa opracowania recenzji

Recenzja została sporządzona na podstawie:

- pismo Dziekana Wydziału Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska prof. dr hab. inż. Dariusza Gawina z dnia 23 października 2023 r.
- Uchwały nr 1.32/48/2023 Rady ds. Stopni Naukowych PŁ w dyscyplinach Inżynieria Lądowa, Geodezja i Transport, Architektura i Urbanistyka z dnia 23 października 2023 r.
- umowy o dzieło nr D/45/2023/W6 na recenzję doktorską z dnia 30 października 2023 r.

2. Przedmiot recenzji

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska autorstwa p. mgr inż. arch. Małgorzaty Madera pt. „Projektowanie zabudowy mieszkaniowej w procesach partycypacyjnych i oddolnych. Praktyka Amsterdamu, jako przykład dla rozwoju modeli kooperatywnego mieszkalnictwa w Polsce”. Promotorem rozprawy jest prof. dr hab. inż. arch. Marek Pabich, a promotorką pomocniczą jest dr inż. arch. Maria Dankowska.

3. Ocena merytoryczna rozprawy

3.1 Struktura rozprawy

Dysertację stanowi opracowanie o objętości 403 stron, w języku polskim. Składa się z 3 rozdziałów oraz wstępu, zawiera 112 ilustracji, 10 tabel oraz 29 schematów. Rozprawa doktorska została napisana w sposób dobrze ustrukturyzowany i bardzo przejrzysty. Czytelna i niechaotyczna struktura pracy jest wyrazem prowadzenia wywodu w sposób precyzyjny

i a priori założony przez Doktorantkę. Dodatkowo czytelność zwiększają krótkie streszczenia na początku każdego z rozdziałów oraz podsumowanie i wnioski na ich końcu.

Forma pracy, układ i zakres odpowiadają wymaganiom stawianym opracowaniom naukowym, w szczególności dysertacjom doktorskim.

3.2 Przedmiot, cel, teza

Autorka stawia tezę: „Realną alternatywą dla tradycyjnych sposobów pozyskiwania mieszkań są modele angażujące przyszłych użytkowników w proces projektowy i budowlany”.

Jako cel pracy wskazano nie tylko badania nad wartościowymi przykładami realizacji architektury mieszkaniowej w Amsterdamie oraz nad przykładami współczesnych procesów partycypacyjnych, ale przede wszystkim badania obejmujące proces projektowy oraz rolę architekta oraz przyszłych mieszkańców w tym procesie.

Autorka także w oparciu o własne doświadczenia projektowe ze współpracy z holenderskimi kooperatywami miejskimi prowadzi badania mające na celu wyodrębnienie procesów kluczowych dla jakości architektury mieszkaniowej, które tworzone są na etapie jej programowania i projektowania,

w oparciu o inkluzję społeczną.

Jest to bardzo ważna praca, która wskazuje na rolę i znaczenie architektury mieszkaniowej, poprzez potencjał twórczy oraz konfrontację postaw architektów i mieszkańców, ale także samorządów. Dla udowodnienia postawionej tezy, Autorka sformułowała 4 hipotezy badawcze, dalej przeprowadzając wywód o dużym znaczeniu dla reprezentowanej dyscypliny (architektura i urbanistyka).

3.3 Metody

Praca ma charakter teoretyczny. Badania przeprowadzono w oparciu o metody jakościowe oraz ilościowe. Autorka prowadzi spójny i obszerny wywód, stosując studia literaturowe (tzw. *desk research*) oraz analizy opisowe, opierając się na metodyce kontekstowego odkrywania i przetwarzania wiedzy. W oparciu o przyjętą metodologię wykorzystuje takie techniki badawcze jak: opis, wyjaśnienia, interpretacja, badania literaturowe, analiza i krytyka piśmiennictwa, analiza dokumentacji i aktów prawnych, wizyty studyjne i obserwacje. Stosowała także techniki badań ankietowych oraz wywiadów ustrukturyzowanych. Autorka wykonywała dokumentację fotograficzną, dalej w oparciu

o dokumentację projektową przygotowała schematy i modele wirtualne architektoniczne i urbanistyczne, tworząc ostatecznie *dashboards*. Opierając się na doświadczeniach projektowych (własnych oraz innych architektów, z którymi przeprowadziła wywiady) stosuje metodę *research by design*.

Wszystkie te działania badawcze prowadzą do realizacji celu niniejszej pracy.

Natomiast idąc dalej w tej ocenie, w opinii recenzenta należy uznać, że Autorka doprowadziła do stworzenia autorskiego narzędzia badawczego tj. modelu oceny oddolnych kooperatyw, umożliwiające ich porównanie oraz będącym referencyjnym dla pogłębionych studiów i pozwalającym na tworzenie dalszych rekomendacji. To stanowi cenny, metodologiczny walor niniejszej dysertacji,

a pominięty w opisie przez samą Autorkę.

3.4 Charakterystyka poszczególnych rozdziałów. Ocena wartości naukowej oraz uwagi krytyczne

Pracę stanowią 3 zasadnicze rozdziały poprzedzone Wstępem. Poniżej omówiono ich zawartość merytoryczną, formując jednocześnie uwagi krytyczne i wnioski.

We Wstępie Autorka w sposób bardzo klarowny, a jednocześnie bardzo merytoryczny zarysowuje kontekst podjętych badań, opisując uwarunkowania mieszkaniowe w Holandii, w szczególności w Amsterdamie. Prezentuje tezę pracy, cele główne, hipotezy oraz stan badań i metodologię.

Wątpliwość budzi rozdzielenie stanu badań na analizę literatury polskiej i zagranicznej, podczas gdy bardziej słuszne wydaje się analizowanie osiągnięć badawczych pod kątem nie ich terytorialności, ale przedmiotu badań i podejmowanych zagadnień, w szczególności, iż Autorka skupia się jednak na literaturze współczesnej (głównie pierwsze 20-lecie XXI w.) i kręgu europejskim.

Na obecnym stanie wiedzy i praktyki, warto przeprowadzenia byłaby na pewno analiza literatury (głównych baz) pod kątem wybranych słów kluczowych, co naświetliłoby stan badań w szerszym kontekście. Za wartościowe należy uznać odniesienie badań własnych do przeprowadzonych studiów literaturowych.

Za omyłkę recenzent uznaje twierdzenie, że przyjęty język dysertacji (j. polski) ma znaczenie w kontekście wdrożenia przykładów holenderskich na gruncie polskim. Ta teza wynika z przeprowadzonych autorskich i wartościowych studiów, a język dysertacji nie ma pod tym względem znaczenia.

W ostatniej części Wstępu Autorka przedstawia badane zagadnienia w ujęciu pojęciowym, prezentując je ostatecznie na bardzo czytelnym diagramie.

W ocenie recenzenta największy niedosyt pozostawia nieprecyzyjne i niepełne określenie metod badawczych przyjętych w pracy. W rzeczywistości, przyjęty zakres metod, technik i narzędzi jest dużo bogatszy niż opisuje to Doktorantka w tej części pracy.

W rozdziale I Autorka szeroko omawia wieloaspektowych kontekst tj. kulturowy, społeczny i polityczny, który jest przynależny podjętym badaniom w obszarze projektowania kooperatywnego.

W pierwszej części omawia uwarunkowania europejskie, zarówno polskie jak i niderlandzkie. Rozdział ten stanowi bardzo ciekawą, wnikliwą oraz spójną retrospekcję poświęconą kooperatywom mieszkaniowym w XIX i XX wieku, ale również odnosi się do tego nurtu i partycypacyjności dzisiaj, upatrując w nim szansę na jakościowe rozwiązania w wielu skalach. Czytelność wywodu nt. idei i nurtów w Europie zwiększona jest poprzez podsumowujący go schemat.

Rozdział II stanowi zasadniczą część pracy, obejmującą badania własne. W pierwszej części Autorka opisuje politykę mieszkaniową w Niderlandach sięgając do połowy XIX w. wstecz. Opisuje działanie ugrupowań już w latach 50-tych XIX w., będących podwaliną ruchu spółdzielczego, który szybko rozprzestrzenił się w całej Holandii. Rozwój polityki mieszkaniowej był wspierany przez najpierw Krajową Radę Mieszkaniową i kolejne ustawy. Dalej omawia problemy wywołane II wojną światową, jak i sytuację poł. XX w. prowadzącą m.in. do eksperymentów mieszkaniowych, a następnie poprzez sytuację uwarunkowaną procesami prywatyzacyjnym już pod koniec lat 90tych. W drugim podrozdziale Autorka skupia się już na samym Amsterdamie, jako mieście referencyjnym w prowadzonych badaniach, prezentując na wstępie miastotwórcze działania na przykładzie np. Almere czy Oosterwold. Dalej omawia politykę miejską (Wizja Środowiskowa Amsterdam 20250: ludzka metropolia", która zakłada zrównoważony rozwój miasta w jego granicach, poprzez zwiększanie mobilności, ilości mieszkań, terenów zielonych czy uzupełnianie infrastruktury". Cele wynikają ze świadomości ciągle rosnącego zapotrzebowania na mieszkania, przy jednoczesnym drogim rynku.

Dalej Autorka dokonuje porównania holenderskich kooperatyw CPO¹, MO² oraz ZPO³ w kontekście uwarunkowań dla prowadzonych inwestycji, a następnie w sposób bardziej szczegółowy omawia obecne zasady działania CPO.

W części zasadniczej pracy, Doktorantka opisuje autorską metodę służącą porównaniu niderlandzkich kooperatyw mieszkaniowych. W tym celu tworzy autorskie narzędzie oceny, obejmujące kryteria oceny oraz metody prezentacji wybranych projektów (schematy, piktogramy wartości oraz funkcji i technologii).

Uzasadnia także selekcję wybranych budynków w związku z czasem ich powstania (po 2011r.), powiązanie poprzez aspekty własnościowe z miastem oraz z uwagi na jakościowe rozwiązania przestrzenne. Autorka podkreśla, że w swoich badaniach stawia niejako znak równości pomiędzy jakością efektu finalnego tj. architektury, a jakością procesu, w którym ona powstaje.

W efekcie Doktorantka analizuje 5 wybranych modeli partycypacyjnego i oddolnego zamieszkania zbiorowego, na wybranych przykładach. Cenne są tutaj doświadczenia autorskie oraz badania in situ:

- Model Ko-Kreacja na przykładzie Solids 11, 1 i 2,
- Model Klushuis (Dom majsterkowicza, Dom „zrób to sam”), metoda na rewitalizację przez partycypację (Klarenstraat, Broekmanhuis, Kleiburg)
- Eko wioska w mieście – pozostawiająca na swobodę formalną i indywidualne decyzje projektowe (Schoonschip).
- Grupy budowlane CPO i MO (Superlofty, Go-Buiksloterham, Stories Tower, Amsetlloft, Schetsblok, Urban Garden).

Autorka w sposób kompletny pisze o procesach zarówno legislacyjnych, jak i ekonomicznych towarzyszących wybranym modelom, co o aspektach funkcjonalnych i przestrzennych, jak również technicznych poszczególnych inwestycji. Przy czym każdorazowo dokonuje obiektywnej prezentacji parametrów wartościujących oraz samej waloryzacji modelu.

Przyszli użytkownicy włączeni do procesu projektowego i w gruncie rzeczy dużej decyzyjności na bardzo wczesnym etapie, np. przed uzyskaniem pozwoleń na budowę, a projekty realizowane w ramach kooperatyw cechuje wysoka jakość architektoniczna potwierdzana spektakularnymi nagrodami, jak np. Kleiburg.

Selekcja przykładów w bardzo kompleksowy i komplementarny sposób prezentuje idee, korzyści, ale także ryzyka kooperatyw. Pozwala to na implementację zwrotną i formułowanie postulatów / rekomendacji dla analizowanych procesów przy okazji ich transponowania ich na grunt i realia polskie, co Autorka czyni w dalszej części pracy.

Walorem tej części pracy jest konsekwencja metodologiczna. Autorka w tożsamy, dogłębny sposób omawia i prezentuje wszystkie przykłady.

W efekcie Doktorantka być może nie do końca świadomie, ale za to bardzo skutecznie rozwija narzędzie *dashboardu* analitycznego, jako efektywne i powszechnie stosowane w politykach miejskich, a służące wizualizacji danych. Graficzna prezentacja danych (*dashboard*) umożliwia zestawianie

¹ CPO - Collectief Particulier Opdrachtgeverschap

² MO - Mede Opdrachtgeverschap

³ ZPO - Zakelijk PO (inwestycja zorientowana na Konsumenta)

i wyświetlanie wielu informacji przy użyciu wspólnego interfejsu. Dashboardy stanowią narzędzia poznawcze, zwiększając rozpiętość kontroli nad obszernymi, szybko zmieniającymi się danymi, umożliwiając ich badanie i interpretację, w sposób intuicyjny, nie wymagający wiedzy specjalistycznej z zakresu analityki, tworzenia wykresów i kodowania.

Przegląd wybranych modeli skutkuje ciekawymi i ważnymi wnioskami dot. metod wdrażania indywidualnych potrzeb mieszkaniowych. Autorka na podstawie dokonanych studiów wyodrębniła 5 metod, w oparciu o które architekci mogli wdrożyć idee ko-designu przy udziale przyszłych mieszkańców. Na uwagę zasługuje przedstawienie wyników dla przeprowadzonych studiów lokalizacji, tj. schemat typologii mieszkań czy schemat zakresu partycypacyjności w tworzeniu poszczególnych budynków. Pokazuje on w jakim zakresie decyzje odnośnie np. bryły budynku, wielkości mieszkań, kompozycji fasad, układu mieszkań, w końcu sposobu finansowania czy rozwiązań budowie, mogły być podejmowane w całości lub jedynie moderowane przez przyszłych mieszkańców.

Rozdział zakończony jest wnioskami odnoszącymi się wprost do postawionych na wstępie hipotez. W odniesieniu do hipotezy 1 dotyczącej jakości architektury determinowanej jej innowacyjnością oraz rolą społeczną i propagującą jednocześnie zrównoważony rozwój, Autorka finalnie poddaje odrębnemu wartościowaniu omawiane realizacje, zgodnie z przyjętym przez siebie katalogiem tychże 10 wartości (wartości addytywne), tj.: integracja z sąsiedztwem, obecność przestrzeni wspólnych / integrujących, długoterminowa dostępność cenowa, obecność otwartych wspólnych przestrzeni zielonych, gospodarka obiegu zamkniętego, mieszanie funkcji, budowa w intensywnym środowisku miejskim, dopasowanie mieszkań do indywidualnych potrzeb, inwestycja

w zieloną energię, rozwiązania skalowane i eksperymentalne. Czy te wartości zostały przez Doktorantkę sformułowane w sposób autorski czy odnoszą się do wcześniejszych opracowań?

Być może w tym katalogu należałoby również uwzględnić wprojektowany potencjał pozwalający na zmienność i adaptacyjność w czasie użytkowania (po prostu *adaptacyjność*) omawianych realizacji, czym Autorka wspomina w innej części pracy.

W odniesieniu do tej samej hipotezy Doktorantka uzupełnia wywód o dwie dodatkowe analizy na schematach tj. głównych uczestników procesów oraz czas ich trwania. W ocenie recenzenta jest to element zestawiający omawiane modele, który mógłby znaleźć się w podrozdziale poprzednim, obok tab. 6 Zestawienie modeli.

Dalej Autorka sprawnie i merytorycznie uzasadnia i potwierdza prawdziwość dwóch kolejnych hipotez, odnosząc się do kluczowej roli architekta w procesie partycypacyjnym, jak i roli samorządów gminnych katalizujących ten proces.

W rozdziale III Autorka odnosi efekty swoich studiów badawczych do sytuacji mieszkaniowej w Polsce. Ten rozdział zaskakująco wydaje się być skomponowany w sposób nieco bardziej chaotyczny.

W pierwszej kolejności Doktorantka dokonuje diagnozy poprzez autorskie badanie ankietowe mające na celu ocenić stan przygotowania samorządów gminnych do współpracy z kooperatywami mieszkaniowymi. Natomiast omówienie wyników badania zdaje się być rozproszone w tekście i znajdować się niejako poza głównym wywodem. Biorąc pod uwagę skalę badania (2473 samorządów spośród których otrzymano 264 odpowiedzi), warto by formularz ankietowy był załączony do niniejszej dysertacji, a samo badanie by wyprzedzająco było zaopiniowane przez komisję ds. etyki w związku z prowadzeniem badania przy udziale ludzi, natomiast wyniki zaprezentowane w sposób bardziej spójny. Pozwoliłoby to kolejnym badaczom odnosić się do tego badania.

Autorka przedstawia w sposób syntetyczny sytuację zasobów mieszkaniowych będących w dyspozycji zasobów gminnych, operując na przykładach TBS czy włączania przyszłych lokatorów tj. najemców lub właścicieli np. w prace remontowo-wykończeniowe.

Następnie Autorka formułuje precyzyjne rekomendacje dla procesów rewitalizacji wypracowane w oparciu o doświadczenia holenderskie, które w dużej mierze opierają się na selektywnym podejściu do zasobów i precyzyjnym określeniu strategii realizacji inwestycji.

Autorka odnosi się także do Ustawy o kooperatywach mieszkaniowych z 4 listopada 2022 roku, która weszła w życie z dniem 1 marca 2023 roku, wskazując, nie tylko potencjał ale i możliwe ryzyka, jak silną konkurencję dla kooperatyw z deweloperami oraz spółdzielniami mieszkaniowymi.

Autorka odnosi się także do bardziej osobliwych dla Polski przypadków, jak domy na wodzie, które w rozumieniu polskiego prawa pozostają jednostkami pływającymi bez prawa do meldunku. Jednocześnie prezentuje także efektywne działania polskich kooperatyw, ich skuteczność jest jednak bardziej relatywna, a sam efekt architektoniczny, jak ocenia Autorka, odbiega od wzorców amsterdamskich.

W kolejnej części Autorka formułuje ogólne rekomendacje dla gmin przy podejmowaniu współprac z kooperatywami oraz dla samych twórców Ko-Kreacji w Polsce na podstawie doświadczeń niderlandzkich.

Na końcu zaś Autorka wiąże omawiane w Rozdziale II modele z polskimi aktami prawnymi, mającymi potencjał stanowienia podstawy do ich wdrożenia, wraz z określeniem potencjalnych trudności, jak i wskazując możliwe źródła finansowania, czym zwiększa potencjał aplikacyjny swoich badań. Wychodzi tym samym, nie pierwszy raz, poza ramy swojej dyscypliny.

W niniejszym rozdziale, akcentując rolę architekta w procesie partycypacji, omawia aspekty związane z projektowaniem przy udziale mieszkańców, odnosząc się m.in. do własnych doświadczeń projektowych w pracowniach architektonicznych w Amsterdamie oraz wywiadów z architektami niderlandzkimi. Autorka prezentuje tutaj bardzo praktyczne metody zmierzające do zdefiniowania,

a wręcz wydobycia od inwestora czy kooperatywy informacji odnośnie preferowanych wartości, stylów, wątków estetycznych, które w całości lub części mogłyby być transponowane do projektu (np. sesja obrazkowa, chmura słów etc.). Autorka słusznie zwraca także uwagę na rolę edukacji przyszłych architektów, w tym na uświadomienie sobie konieczności pewnego podporządkowania w nurcie współtworzenia, ale równocześnie także na konieczność zwiększania powszechnej społecznej świadomości. Swoje doświadczenia własne, jak i architektów (na podstawie wywiadów), Autorka sprowadza m.in. do zdefiniowania kilku ról architekta (socjolog, krytyk, moderator procesu, inicjator i przedsiębiorca oraz sąsiad). Zapewne, rola architekta – twórcy zostaje tutaj przez Autorkę pominięta celowo, choć ten fakt wymagałby nawet krótkiej dygresji.

Wywiad jako metoda badawcza są w przypadku niniejszej pracy bardzo uzasadnione, niemniej ich potencjał naukowy nie został w pełni zrealizowany; wywiady zostały wykorzystane w bardziej popularyzatorski sposób i rozproszone w rozdziale. Przy wykorzystaniu wywiadów do celów naukowo-badawczych warto oprzeć się na nowych narzędziach do ich opracowania np. do kodowania treści wywiadów, które pozwalają na ich bardziej precyzyjną interpretację, jednocześnie pozwalają na bezpieczeństwo gromadzonych danych, np. oprogramowanie atlas, służące do przeprowadzania analizy jakościowej. Tutaj również warto byłoby załączyć struktury wywiadów (być może w formie aneksu).

Rozdział kończy się odniesieniem do ostatniej hipotezy związanej z potencjałem wzorców i strategii niderlandzkich do ich implementacji w uwarunkowaniach polskich. Weryfikacja tej hipotezy przez Autorkę z jednej strony potwierdza jej prawdziwość, ale jednocześnie nakreśla konieczność poszerzenia wiedzy, świadomości i sprawczości zarówno społecznej, jak i wśród architektów czy pracowników gmin. Ostatnią część pracy jest Zakończenie odnoszące się do stopnia osiągnięcia celów pracy.

Powyższa analiza treści poszczególnych części pracy zawiera w sobie element nie tylko omówienia ich zawartości merytorycznej, ale komentarze / uwagi krytyczne związane m.in. z prezentacją logiczną tych treści. W opinii recenzenta, wartość merytoryczna pracy jest bardzo wysoka, a komentarz recenzenta nie podważa wysokiej jakości wyводу - uwagi recenzenta mają charakter dygresyjny i nie umniejszają wartości pracy.

Dysertacja stanowi studium o bardzo dużej wrażliwości badawczej. Bardzo wysoko należy ocenić aktualność podjętego tematu, jak i przedstawione konkluzje i rekomendacje. Uwagę nt. błędów literowych, ale przede wszystkim usterek interpunkcyjnych, przy tak wartościowym opracowaniu, można pominąć.

4. Podsumowanie. Wniosek końcowy

Praca stanowi oryginalne przedstawienie i jednocześnie rozwiązanie problemu naukowego. Autorka, przygotowując dysertację wykazała się bardzo rozległą i interdyscyplinarną wiedzą w obszarze zarówno samej genezy kooperatyw, jak i aspektów legislacyjnych czy dostępnych narzędzi w Holandii, równoległe odnosząc tą wiedzę do uwarunkowań polskich. Zebrana wiedza oraz wnioski mają bardzo dużą wartość merytoryczną, a już sama tematyka ma ogromne znaczenie społeczne.

Takie przedstawienie problemu badawczego istotnie wzbogaca dyscyplinę wiodącą o ważne wnioski. Stąd w opinii recenzenta praca powinna zostać opublikowana niezwłocznie w formie monografii, która będzie cennym kompendium wiedzy, realizując tym samym postulaty zawarte w pracy.

Podsumowując, rozprawa spełnia wymagania formalne stawiane dysertacjom doktorskim, w tym w szczególności warunki artykułu 187 „Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. 2018, poz. 1668 z późn. zm.). W związku z powyższym, wnioskuję do Rady ds. Stopni Naukowych PŁ w dyscyplinach Inżynieria Lądowa, Geodezja i Transport, Architektura i Urbanistyka o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Jednocześnie wnioskuję do Rady ds. Stopni Naukowych PŁ w dyscyplinach Inżynieria Lądowa, Geodezja i Transport, Architektura i Urbanistyka o nadanie niniejszej dysertacji wyróżnienia.

dr hab. inż. arch. Agata Gawlak, prof. PP